

DOSYA/GÖZLEM VE GÖRÜŞLER**20. YÜZYIL TÜRKİYE'SİNDE SINIF MÜCADELELERİ VE DEVLET***Sungur SAVRAN**

Yirmibirinci yüzyıl, modern Türkiye'nin bütün tarihi boyunca tanık olmamış olduğu ölçüde büyük bir ekonomik kriz ile açıldı. Depresyon düzeyinde bir üretim daralması ve çığ gibi büyüyen bir işsizlik, yoksulların saflarının her geçen gün sıklaşması, iç ve dış borcun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı geçmesi, kısa vadeli borcun Merkez Bankası rezervlerini aşması gibi olgular altında ezilen bir ülke bugün Türkiye. Bu ekonomik kriz, hiç kuşku yok ki, hem dünya çapında kapitalizmin işleyiş yasalarının, hem de son yirmi yıldır Dünya'da ve Türkiye'de uygulanan neoliberalizm ve "küreselleşme" politikalarının bir ürünü. İşin traji-komik yanı, neoliberalizmin yarattığı bu krize çözümün de, şimdilik hakim konumda olan anlayışlar temelinde, neoliberalizmin derinleştirilmesi yoluyla aranması.

Ekonomik krizin bağlamı son yirmi yılın gelişmeleri olabilir, ama politik düzeyde bazılarının önerdiği çözüm hiç de yeni değil. Kasım 2000'de ve Şubat 2001'de yaşanan iki mali çöküntünün ardından, hakim sınıfların içinden çok tanınmış bir formül yükseldi: "teknokratlar hükümeti" temelinde bir "ara rejim". Temmuz 2001'de Türkiye üçüncü kez bir mali çöküşün eşiğine geldi, "teknokratlar hükümeti" formülü de bir kez daha politik gündemi kapladı. Bu formülü savunanlar arasında, büyük sermaye sözcülerinden kendini solda kabul edilen askeri yönetim taraftarlarına, oradan da gidişat normalden liberalizm savunuculuğu yapmayı hobi olarak benimseyen ideologlara kadar uzanan geniş bir yelpaze var.

Yeni dönemde işaret fişeği Kasım krizinden sonra İstanbul Ticaret Odası başkanı Mehmet Yıldırım'dan geldi. Yıldırım'a göre MGK hükümete şöyle demeliydi: "Arkadaşım beceremediniz. Siz şöyle parlamentoda durun.

Biz bu işi bilen 15-20 bakan belirleyelim." Eğer Yıldırım'ın önerisi kabul edilecek olsa, partiler bir kenara itilecek, meclis bütünüyle süs haline gelecektir. Yıldırım'ın bu konuda yalnız olmadığını anlamak için çok beklemek gerekmedi. Şubat 2001 mali çöküntüsünden sonra, büyük sermayenin nabzını tutan yazarlar, bu eğilimin yayılmakta olduğunu açıkladılar. 21 Şubat çöküntüsünden altı gün sonra Hasan Cemal Milliyet gazetesinde şöyle yazdı: "...kışlaya dönüp bakma alışkanlığı uç veriyor. Bu eğilimler yeni değil. Ancak kara çarşamba sonrası yoğunlaşma var. Devlet ve toplumun güç odaklarında, örneğin büyük iş çevrelerinde, kapalı kapılar arkasında mevcut siyaset sınıfından umudunu kesmiş olanların sesi şu günlerde çok yüksek çıkıyor." (Vurgu bizim.) Hasan Cemal bu yazıyı, Ertuğrul Özkök'ün, Koç grubunun Nakkaştepe'deki merkezinde düzenlenen toplantıyı açıkladığı gün (27 Şubat) yazdı. "Kapalı kapılar arkasında" derken de muhtemelen o toplantıyı kastetti. Bilindiği gibi, o toplantıya Koç ailesinin yanısıra, Sabancı ailesi, Karamehmet, TÜSİAD, TİSK ve İSO başkanları ve birkaç mümtaz şahsiyet daha katılmıştı. Bu gruplara belli ki TÜSİAD dahi artık dar geliyor. Hasan Cemal bayram tatili sonunda bir yazısında uyarıyı tekrarladı: "...iş dünyasının doruklarında, kapalı kapılar arkasında siyaset kurumuyla ilgili arayışların hız kazandığı görülüyor. Siyaset kurumunun kendini yenileyebilmesi için bir hareket nasıl yaratılır; bunun için hangi yollarla kamuoyu oluşturulur sorularının konuşulduğu dikkat çekiyor. TÜSİAD'ın üzerinde yeni kulüpler yaratmaya dönük bazı çabalarda bu arayışın izlerini görmek de mümkündür." (Böylece, Nakkaştepe toplantısında "süper kulüp" tartışmasıyla askeri müdahale tartışmasının içiçe geçmiş olduğu kesinleşmiş oldu.) Hasan Cemal, bu işin içinde olan bir işadamına anlaşılan neden parlamenter yolları denemeyi düşünmediklerini, örneğin bir parti kurmadıklarını sormuş. Cevap, parti kurmanın "zor ve çok pahalı" olduğu yolunda. Hasan Cemal bir de "devletin ve toplumun güç

* İktisatçı, yazar

odakları"ndan söz ediyordu. Gözlerin kışlaya dönmesi sözkonusu olduğuna göre "devletin...güç odakları" diye askerlerden söz etmiş olamaz. Bunların kim olduğunu da Milliyet gazetesinde yayınlanan bir başka haber ortaya koyacaktı. Bu haberde, üst düzey ekonomi bürokratlarının hemen Kara Çarşamba ertesinde yaptıkları bir toplantı anlatılıyordu. "...ekonomide sivilin çözüm önerilerinin ve krize yaklaşımlarının yetersiz (...) olduğu yolunda görüş birliğine varıldı (...) bürokratlar gelişmelerin ancak güçlü bir otoriteyle dengelenebileceği kanaatlerini ortaya koydular. Bu otoritenin de Genelkurmay olabileceği (...) Bir grup bürokrat ise asker, bürokrat ve Köşk işbirliğiyle çözüm bulunabileceğini..." Temmuz 2001'de Telekom çevresinde yaşanan kriz içinde "teknokratlar hükümeti" tartışmasını bu kez Hürriyet gazetesi yazarları Serdar Turgut ve Ertuğrul Özkök açacak ve konu günler boyunca, ta Türkiye ekonomisi, İMF başkan yardımcısı Stanley Fischer'ın ülkeyi ziyaret ederek suni bir moral pompalamasıyla çalkantıyı atlatana dek gündemde kalacaktı.

Bu satırların yazılmakta olduğu 2002 yılının eşliğinde, askeri bir müdahale, bir "ara rejim", bir "teknokratlar hükümeti" formülü güncel değil. Ama bu formülün ortaya atılmasına yol açan koşullar henüz ortadan kalkmış değil. 11 Eylül sonrasında Amerika'nın Avrasya bölgesine dönük olarak başlattığı büyük kampanya çerçevesinde, Türkiye'nin, Amerikan savaş çabalarına verdiği büyük destek dolayısıyla İMF'den aldığı sıradışı destek, ekonominin mali çöküntü tehlikesiyle karşılaşma olasılığını bir süre için ortadan kaldırmış görünüyor. Ama Türkiye ekonomisinin sorunları öyle 10 milyar dolarlık bir destekle derhal ortadan kalkacak kadar hafif değil. Kaldı ki, İMF kredisinin koşulu olarak ileri sürülen ekonomi politikası, ekonomiyi daha da daraltacak önlemler içerdiği için Türkiye adım adım kalıcı bir depresyona ve buna bağlı olarak mali bir darboğaza doğru yol alacak gibi görünüyor. Eğer krizin evrimi içinde, Kasım 2000 ve Şubat 2001'de yaşanan, Temmuz 2001'de ise eşliğinden dönülen türden bir mali çöküntü yeniden patlak verirse, hiç kuşku olmasın, "teknokratlar hükümeti" ve "ara rejim" tartışması bir kez daha ve bu kez çok daha güçlü olarak gündeme gelecektir.

Ne var ki, ülkenin ve toplumu oluşturan sınıfların geleceği açısından hayati olan bu konu üzerinde, bu yazının amaçları açısından daha fazla durmaya gerek yok. Bu girişin amacı, 2000-2001 dönemecinde yeniden gündeme gelen örtülü askeri müdahalenin Türkiye tarihinin bütünsel bağlamına yerleştirilmesi. Hepimiz biliyoruz ki, Türkiye'nin "çok partili" siyasal hayatı, düzenli olarak askeri darbeler ve daha sınırlı müdahaleler ile kesintiye uğramıştır. Her birinin yorumlanması bakımından farklı fikirler mevcut olsa da, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül vakalarının birer askeri müdahale olduğu kimse tarafından yadsınmıyor. Bu klasik vakalara 28 Şubat 1997'de çok daha tartışmalı bir başka gelişmenin eklenmiş olduğu da biliniyor. 2001 ekonomik krizinin (herkesin kendi teorik çerçevesine göre) dördüncü ya da beşinci bir askeri müdahale tartışmasını gündeme getirmesi, Türkiye toplumunda olağan politik rejimin neden sürekli olarak

bu tür askeri müdahalelere uğradığı tartışmasını da kaçınılmaz olarak alevlendirecektir. Bu sürekli müdahale eğilimine çeşitli açıklamalar getirildiği biliniyor: kimine göre, bütün bunlar Osmanlı'dan devralınan gelenekler temelinde Türk ordusunun kendisini cumhuriyetin bekçisi sayan ideolojisinin bir ürünüdür; kimine göre, askeri müdahaleler esas olarak dış güçlerin bir "tezgahtı"dır. Bu yazıda, askeri müdahalelerin Türkiye'nin çağdaş siyasal yaşamındaki sürekliliğinin, herşeyden önce, toplumun kendi içindeki çelişkilerin, özel olarak da sınıf mücadelelerinin bir ürünü olarak kavranabileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öyleyse, bir başka açıdan bakıldığında, bu yazı, Türkiye'de 20. yüzyıl boyunca yaşanan sınıf mücadelelerinin özet bir taraması niteliğini taşımaktadır.

Burada 20. yüzyıl Türkiyesinin politik tarihi, sınıf mücadelelerinin değişen doğasına bağlı olarak bir dönemleştirmeye tabi tutulacaktır. 20. yüzyıl tarihine bakışta bu yazının temel politik önermesi şudur: Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi, kapitalizmin bu topraklarda yerleşmesinin, gelişmesinin ve çelişkilerinin, sınıf mücadeleleri tarafından biçimlendirilmiş tarihidir. Elbette, bütün bunlar dünya çapında kapitalizmin ve ona karşı bütün bir yüzyıl boyunca verilmiş mücadelelerin tanımladığı bir bağlamda ve bu gelişmelerle yakın bir etkileşim içinde gerçekleşmiştir. Ama bu yazıda odak noktası ülke içindeki sınıf mücadeleleri olacak, dünya çapındaki gelişmelere ancak ülke içi güçlerin gelişmesini anlamak bakımından kaçınılmaz olduğu durumlarda değinilecektir.

1. Burjuva devrimleri dönemi (1908-1945)

Modern çağın habercisi burjuva devrimi, İngiliz (1640), Amerikan (1776) ve Fransız (1789) devrimleriyle başladı, Avrupa'yı yavaş yavaş kat ederek 1848'de bütün kıtayı sarstı ve nihayet Rusya'yı (1905) ve Çin'i (1911) etki alanına aldı. 20. yüzyılın ilk çeyreği, aynı zamanda, adım adım parçalanmakta olan Osmanlı İmparatorluğu için de bir burjuva devrimleri dönemi olacaktı. Anadolu toprakları ve çevresi, bu dönemde bir değil iki burjuva devrimi yaşıyordu: 1908 Jön Türk devrimi ve 1919-1923 arası Kemalist devrim. Ne var ki, zaman ve mekan üzerinden yaptığı uzun yolculuk sırasında, Rusya, Osmanlı ve Çin gibi ülkelere ulaştığında, burjuva devrimi demokratik karakterinden çok şeyi geride bırakmıştı.

İttihat ve Terakki'nin önderliğinde yürütülen 1908 devrimi, bilindiği gibi, genellikle Türkiye'de Jakobenzimin öncüsü gibi kabul edilir. Fransız Jakobenziminin doğası konusunda oldukça yanlış bir anlayışa dayanan bu nitelemenin ana teması, devrimin (ve İttihatçılığın) anti-demokratik, yukarıdan aşağıya ve merkezileştirici eğilimlere sahip olduğu yolunda oldukça yuvarlak bir iddiadır. İttihatçı hareketin 1913 Babıali baskınından sonra iktidarı tekeline almış olduğu kuşku götürmez. Ama 1908'in kendisi, 1923'e dek sürecek olan burjuva devriminin her bir aşamasından daha demokratik nitelikler taşıyordu. Abdülhamid'in anayasayı yeniden yürürlüğe

koyması karşısında, bütün etnik gruplardan oluşan büyük kalabalıklar "Hürriyet!" sloganıyla sokakları doldurmuştu. 1908'in Ağustos ve Eylül ayları, ta 1960'lı yıllara dek bir eşinin görülmeceği dev bir grev dalgasına sahne oluyordu. Öte yandan, İttihat ve Terakki hükümetinin bu grev dalgasına tepkisinin, sendikalaşma ve grev haklarını kısıklarak bağlayarak Türkiye burjuvazisinin daha sonra işçi sınıfı hareketleri karşısındaki tavrı bakımından karakteristik hale gelecek bir dizi özelliği ilk kez ortaya koyan Tatil-i Eşgal Kanunu olduğuna da dikkat çekmek gerekir.

Jön Türk devriminin tamamlanmamış görevlerini, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sarsıntı temelinde, altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak onun yerine modern bir burjuva cumhuriyeti kuran Kemalist devrim sonucuna taşıyacaktır. Bu devrim de, bir önceki gibi, daha demokratik biçimler altında başlıyordu: Padişah'ın iktidarına karşı, neredeyse klasik bir ikili iktidar durumu yaratan bir odak olarak kurulan Büyük Millet Meclisi'nin, doğmakta olan yeni devletin ülke çapındaki mücadeleleri merkezileştiren ve harekete meşruyetini kazandıran başlıca araç olması önemsiz değildir. Ne var ki Meclis, daha başından itibaren, Osmanlı'nın hakim sınıflarının gayri müslim unsurlarına (özellikle Rumlara ve Ermenilere) karşı, Müslüman unsurlarının örgütlenmesinden başka birşey değildi. Ülkenin geniş emekçi kitlelerini dışlarken, eski düzenin temsilcilerini (Kürt ağa ve şeyhlerini, öteki bölgelerin eşrafını ve toprak sahiplerini) yanına alıyordu. Üstelik, cumhuriyetin ilanından hemen sonra Mustafa Kemal'in önderliğindeki CHF/CHP bütün politik hayatı tekeline alacak, meclis de bu süreçte tek parti rejiminin bir danışma organı haline gelecekti. Milli Mücadele'de baş müttefik olan Kürt unsuru, Şeyh Sait isyanından itibaren defalarca askeri yöntemlerle bastırılacak, giderek varlığı inkar edilen bir toplumsal grup haline gelecekti. Nihayet, işçi sınıfı, son derece baskıcı bir çalışma mevzuatı rejimi altında sessizleştirilecekti.

Bu güçlü ve baskıcı devleti doğuran nedenler iyi anlaşılmalıdır. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası "çok partili" dönemde yaşadığı askeri müdahaleleri, Osmanlı'nın kadim baskıcı geleneğinin yeni dönem tarafından miras alınmasına atfeden görüşler, cumhuriyetin ilk döneminde devletin bu niteliklere sahip olmasını da aynı temelde açıklıyorlar. Oysa, asıl neden, Türkiye'nin hakim sınıflarının kapitalizm öncesi bir çokuluslu imparatorluktan modern bir kapitalist ulus devlete geçişinin sancılarında aranmalıdır. Yani, cumhuriyetin baskıcı karakteri geçmiş bir çağın hayaletlerinden değil, yeni dönemin çelişkilerinden kaynaklanır.

Herşeyden önce, Türkiye burjuvazisi, kapitalizmin geç geliştiği bütün ülkelerde olduğu gibi, emperyalist ülkelerin, ekonomik bakımdan kendisinden karşılaştırılmaz derecede daha güçlü burjuvazisinden kaynaklanan rekabete karşı ayakta kalmak zorundaydı. Dolayısıyla, burjuvazinin, hem işçi sınıfını ve emekçileri bastırarak kendi rekabet gücünü arttıracak, hem de müdahaleci bir tarzda sermaye birikiminin koşullarını oluşturacak bir devlete ihtiyacı vardı.

Türkiye'de bir burjuva toplumunun doğuşunun özgül yönleri de burada önemli bir rol oynuyordu. Bunların başında da bu topraklarda burjuvazinin bir sınıf olarak doğuşunun somut tarihsel koşulları geliyordu. 19. yüzyıl boyunca kapitalizm Osmanlı topraklarında yayılırken, yükselen ticari burjuvazinin esas güçlü unsurları, kapitalist Batı ile çok daha kolay ilişkiye girebilen ve çok daha hızlı modernleşebilen etnik azınlıklar olmuştu. Ekonomik alanda Rum, Ermeni ve Levanten rakiplerinden çok daha zayıf olan Türk hakim sınıfları ise politik alanda onlardan daha güçlü idi; dolayısıyla, hem İttihat ve Terakki'nin, hem de Kemalist devrimin sert ve baskıcı yöntemlerine ihtiyacı vardı. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türk ile Rum'u, Ermeni ile Kürt'ü kanlı katliamlarda karşı karşıya getiren işte bu olmuştur. Yani, Ermeni sorunu ve Milli Mücadele sırasında Türkler ile Anadolu Rumları arasında yaşanan bütün katliamlar, Türkiye'de burjuva devriminin gelişiminin ve bir Türk burjuvazisinin doğuşunun aldığı biçimlerdir. Bir kez bu mücadele politik olarak başarıya ulaşmış cumhuriyet kurulduğunda ise, Türk hakim sınıfları Kürt etnik kimliğini de yadsımaya kadar giden bir baskı rejimi kurmaya yönelmiştir.

Yine bu ülkenin tarihsel gelişmesine özgü bir başka unsur, Türkiye'nin 1917 Ekim devriminin komşusu olmasıdır. Bu çığır açıcı devrimin, Bolşevik önderliğin izlediği politikaların da etkisiyle, Doğu halkları üzerinde yarattığı çekim gücü, işçi sınıfının nesnel güçsüzlüğüne ve genç komünist hareketin zayıflığına rağmen, sovyet sisteminin Türkiye'ye bulaşmasını bir olasılık haline getiriyordu. Kemalist hareket Milli Mücadele'den başlayarak İkinci Dünya Savaşı'na kadar Sovyetlerden aldığı destek ile kendi solundan gelişebilecek inisiyatiflerin tehdidi arasında hassas bir denge kurmaya çalıştı. Ama her durumda, kuzeydeki güçlü komşudan duyulan korku, Türkiye hakim sınıflarının işçi haklarına ve sosyalist hareketlere yaklaşımına damgasını vuracaktı.

Kısacası, genç cumhuriyet Osmanlı'dan birçok yöntemi öğrenmiş olabilir, ama bu yöntemleri doğuş halindeki Türk burjuvazisinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanmıştır. Yani güçlü ve baskıcı devletin doğuşunu ve bürokrasinin iktidar bloku içindeki gücünü açıklayan, geleneğin ataleti değil, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinin özgül dinamikleridir. Başka bir biçimde söylenirse, son yıllarda Osmanlı ile cumhuriyet arasında postüle edilen süreklilik mevcut değildir. Tam tersine, yeni cumhuriyetin kuruluşu modern Türkiye'nin tarihi açısından gerçek bir kopuşa işaret eder. Demokratik olmayan bir burjuva devrimi karakteri taşıyan 1919-23 politik devrimi tamamlanır tamamlanmaz, Kemalist önderlik kapitalizmin gelişmesinin önünü açmak amacıyla Osmanlı'dan kalmış kurumlara saldırmıştır. 1920'li ve 30'lu yılları kavrayan bu toplumsal devrimde, üç alan öne çıkar.

Hukuk alanının baştan aşağı yeniden biçimlendirilmesinde merkezi unsur modern burjuva özel mülkiyetinin garanti altına alınması olmuştur. İdeolojik/kültürel alanda eğitimin laikleşmesi ve birliği, Halifeliğin ilgası ve devletin din üzerinde hakimiyetine dayanan bir

tür laikliğin kabulü, dini örgütlenmelere vurulan darbe, kadının yasalar karşısındaki eşitliğinin tanınması, bütün bunlar Türkiye'yi İslam-Doğu kültür alanından kopararak Batılı bir hayat tarzına doğru sürüklemekle kapitalizm öncesi biçimlerin çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu gelişme, devlet düzeyinde de eski rejime vurulmuş büyük bir darbedir. Nihayet, belki de en önemlisi, ticarete dayalı bir sermaye birikiminden sınai sermaye birikimine geçiş, Türkiye'de 1930'lu yılların Büyük Depresyonu sırasında devletin inisiyatifıyla sağlanmıştır.

Madalyonun öteki yüzünde, Kemalist önderliğin sermayenin ilkel biçimleriyle ve kapitalizm öncesi hakim sınıflarla uzlaşması yatar: yani ülkenin batısında büyük toprak sahipleri ve eşraf, Kürt bölgelerinde ise aşiret beyleri ve şeyhler. Yoksul köylülük ile kentlerin yeni doğmakta olan işçi sınıfına en ufak bir güven duymayan Kemalist önderlik, bu sınıflara dayanmak zorunda kalıyordu. Buna karşılık, bu sınıflar da topraklarını Rum ve Ermenilere kaptırma korkusuyla Milli Mücadele'yi savunuyorlar, böylece cumhuriyetin de gönülsüz destekçisi haline geliyorlardı. Türkiye'nin modern tarihinde bir toprak devriminin yaşanmamış olmasının temel nedeni budur; yüzyılın geri kalan bölümü boyunca kent ile kır arasında muazzam bir eşitsiz gelişme yaşanmasına yol açacak olan da budur. Bunun, ekonomik düzeyde sonucu sanayi ile tarım arasında büyük üretkenlik farkıdır; bu fark, toprak sahiplerinin gücüyle birleşince (genellikle sanayileşmenin önemli bir kaynağı olan) tarımdan sanayiye artığın aktarılmasının önünde ciddi bir tahdit olmuştur. Toplumsal, kültürel ve ideolojik düzeylerde, kırık alan, kentsel toplumu kavrayan sıçramalı değişime bu yüzden ayak uyduramamış, Türkiye burjuvazisinin modernist projesinin uzağında kalmıştır. Nihayet politik düzeyde bu, burjuvazinin en modern dilimlerinin (yani sanayi ve finans dilimleri) toplum üzerinde sağlam bir hegemonya kurmalarını engellemiş, bir dizi merkezkaç politik hareketin büyük kırsal kitlelerin modernist cumhuriyet devletine karşı soğukluğundan yararlanmasını olanaklı hale getirmiştir. Türkiye burjuvazisinin doğuştan gelen bu zaafı yüzyılın ilerleyen aşamalarında sınıflar mücadelesinde yeniden ve yeniden burjuvazinin ayağına dolanacaktır.

2. Sanayi burjuvazisinin yükselişi (1945-1960)

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'de sanayi kapitalizmine geçiş devletin taşıyıcılığında gerçekleşmiştir. Burjuvazinin kendisi, bazı istisnalar dışında, 50'li yılların ortalarına dek esas olarak ticaret, bankacılık ve sigorta, taşımacılık ve tarımda faal olmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın zorluk ve kıtlıkları içinde palazlanan bu burjuva dilimlerinin temsilcileridir ki, 1946'da CHP'den koparak Demokrat Parti'yi kurmuş ve 1950'de iktidarı ele almışlardır. DP'nin doğuşu, bir bakıma, CHP'nin bölünmesi olarak nitelenmelidir; bu ise, artık kendini daha güçlü ve güvenli hisseden ve köylü kitlelerini peşine takan burjuvazinin, iktidar bloku içinde bürokrasinin çeyrek yüzyıllık vesayetini kırmaya anlamına gelir.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen döneme damgasını

vuran, Marshall Planı ve Avrupa'nın yeniden inşası dolayısıyla Türkiye'nin tarımsal ve madencilik ürünlerine talebin yükselmesi idi. Bu, hem burjuvazinin ticari ve tarımsal dilimlerinin, hem de ticari tarıma geçmekte olan daha geniş köylü kitlelerinin çıkarlarına uygun bir durumdu. DP'nin ekonomik politikasını belirleyen de bu kitle tabanının çıkarları oldu: Türkiye'nin dünya ekonomisiyle ilişkilerinde liberalizm ve içeride tarıma öncelik. Ne var ki, Avrupa tarımının toparlanması ve Türkiye ekonomisinin yapısal zaafı sonucunda ekonomi 50'li yılların ortasında ciddi bir dış ödemeler krizine düşecek, bu da 1958 yılındaki devalüasyon ve istikrar programı ile sonuçlanacaktı. İşte bu döviz yokluğunda neredeyse kendiliğinden biçimde korunmuş iç pazar ortamında Türkiye burjuvazisi ilk kez yaygın biçimde sanayiye yönelecekti. Yani genellikle devlet koruması altında gerçekleştiği varsayılan "ithal ikamesi", burada kendiliğinden gerçekleşiyordu.

1950'li yılların ikinci yarısı, burjuvazinin yeni yükselen sınai kanadının ihtiyaçları ile DP'nin temsil ettiği burjuva dilimlerinin programı arasında artan bir gerilime sahne oluyordu. Hakim sınıfların daha geri dilimlerinin hegemonyasındaki kırsal çoğunluğun karşısında, sanayi burjuvazisinin çevresinde ağır ağır bürokrasinin, aydınların ve üniversite öğrencilerinin başını çektiği bir kentsel ittifak oluşmaya başladı. Her ne kadar CHP'nin oyları 1957 seçimlerinde % 40'a yükselmiş olsa da, kentsel ittifak hala azınlıktaydı. 1960 başının toplumsal çalkantıları, silahlı kuvvetler içinde oluşmuş bir cuntanın (Milli Birlik Komitesi) 27 Mayıs'ta iktidara el koymasını olanaklı kılan yolu açacaktı.

27 Mayıs darbesi Türkiye'nin politik hayatına 1961 Anayasası ve 1963 çalışma yasalarında simgeleşen bir yeni rejimi miras bırakacaktır. Anayasa demokratik haklar ve özgürlükleri ve bu arada işçi haklarını daha önce görülmemiş ölçüde genişletiyor, ama aynı zamanda gelecekte DP türü politik hareketlerin kırsal çoğunluğa dayanarak yeniden iktidarı ellerine geçirmeleri ihtimaline karşı, iki meclisli bir parlamento, Anayasa Mahkemesi ve en önemlisi de Milli Güvenlik Kurulu gibi düzenlemelerle tedbir alıyordu. Böylece, burjuvazinin em gelişkin kanadı, yani sanayi burjuvazisi, modernist cumhuriyete karşı mesafesini koruyan köylü çoğunluk karşısında yeniden bürokrasi ile bir ittifak arayışına girmişti. Yani çok partili dönemin ilk askeri müdahalesi, burjuvazinin kendi içinde bir mücadelesinin ürünü idi.

27 Mayıs darbesinin tarihsel önemi, politik ve hukuki üstyapının, esas olarak tarıma ve ticarete dayanan bir sermaye birikim sürecinden sınai sermaye birikimine geçişin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesinde yatar. Özel olarak, 1930'lu yılların devletçi sanayileşme atılımının temel kurumlarından planlamanın yeniden tesisi ve liberal dış ticaret rejiminin yerini korumacılığın alışı, 50'li yıllarda kendiliğinden bir süreç olarak başlamış olan iç pazara dönük sanayileşmeye devlet desteğini sistematik hale getiriyor ve güvence altına alıyordu. Tabii, 30'lu yıllardan farklı olarak, bu kez iç pazara dönük sanayileşmenin merkezindeki aktör, devlet değil özel sermaye idi.

3. İktidardaki sanayi burjuvazisine karşı işçi sınıfı mücadelesinin yükselişi (1960-1980)

Korumacılığın ve sanayiye devlet desteğinin yerleşmesi sonucunda dayanıklı tüketim malları üretimi Türkiye’de sermaye birikiminin motoru haline geliyordu. Sanayi burjuvazisi, 1961 Anayasası’nın güvenceleri sayesinde hakim sınıfların yönetici gücü olarak konumunu sağlamlaştırmıştı. Üstelik, ülkenin ekonomik hayatındaki ağırlığı sayesinde, DP geleneğinin devamı niteliğindeki Adalet Partisi’nde de önderlik sanayi burjuvazisine yakın kadroların eline geçmişti. Hakim sınıflar için bir asr-ı saadet açılıyor gibiydi.

Düzenin huzurunu ve sükunetini bozan, 1908’den beri sanki uzun bir uykuya yatmış olan işçi sınıfının tarih sahnesine çıkması oldu. Elbette bu kısa yazı çerçevesinde 1960-80 döneminde sınıf mücadelesinin yükselişi ayrıntısıyla el alınamaz. Bazı ana noktalara değinmekle yetinelim. 1961 yılında bazı sendikacılar tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi, kısa bir süre sonra farklı kuşaklardan sosyalistleri ve ilerici Kürtleri saflarına kazanıyordu. 1965’te Türkiye tarihinde ilk kez sosyalist bir partinin 15 temsilcisi parlamentoya giriyordu. Bu andan itibaren TİP birkaç yıl boyunca Türkiye politikasının temel belirleyici güçlerinden biri olacaktı. Başta metal sektöründe olmak üzere bir dizi işletmede patlak veren bir grev dalgası sonucunda, 1967 yılında Türk-İş’ten kopan bazı sendikalar DİSK’i kuruyordu. Kendisi ciddi bir sınıf militanlığının ürünü olan DİSK yeni grevlerin ve mücadelelerin önünü açıyor, bu gelişmeler işçi sınıfına yükselen ücretler ve iş güvencesinin bir biçimi olarak yüklü kıdem tazminatları gibi kazanımlar getiriyordu. Sınıf hareketinin bu yükselişi önce öğrenci hareketinde, ardından da köylülüğün saflarında ciddi bir canlanmaya yol açtı. Bütün bunlara, Kürt bölgesinde, iki savaş arasından bu yana ilk kez bir kıpırtının işareti olan “Doğu Mitingleri” eşlik ediyordu. Kısacası, 1960’lı yılların sonuna gelindiğinde, bütün toplum bir hareketlenme içindeydi. Bu, tarihinde (Kürt isyanları dışında) ezilen sınıf ve katmanların mücadelesine hiç alışkın olmayan Türkiye hakim sınıflarını ciddi bir şekilde telaşa düşürecek bir durumdu.

Bu yeni gelişme ironik bir duruma yol açtı: 60’lı yılların başında sanayi burjuvazisinin önderliğindeki bir koalisyonun oluşturmuş olduğu politik ve hukuki çerçeve, şimdi emekçi sınıfların, öğrencilerin ve Kürtlerin bu mücadeleciliği sonucunda, sanayi burjuvazisinin kendisine çevrilmiş bir silah haline gelmişti. Burjuvazinin içinde bu duruma karşı geliştirilen eğilimlerden biri, TİP’in toplumsal mücadeleyi daha da fazla kendi bağrında toplamasını engellemek amacıyla, devletin kurucusu CHP’yi yeni bir makyajla bir “sosyal demokrat” parti haline getirmek oldu. CHP, TİP’in etkisizleştirilmesiyle görevlendirilirken, sendikal alanda Türk-İş’e fiili bir tekel sağlayarak DİSK’i ortadan kaldırma girişimi, CHP’nin sessiz onayıyla, AP hükümetinin hazırladığı bir yasayla geldi. İşçi sınıfının buna tepkisi, sadece DİSK’in değil, Türk-İş’in üyelerinin de katıldığı eylemlerde, 15-16 Haziran 1970 günlerinde onbinlerle sokaklara çıkarak yeni yasayı protesto etmek oldu. 15-16

Haziran, yasanın geçmesini engelledi, ama aynı zamanda hakim sınıfların işçi mücadelesinin bu ürkütücü düzeyine sıkıyönetimle cevap vermesine yol açtı. Sıkıyönetim, 12 Mart 1971 müdahalesinin önsözü olacaktı.

12 Mart, aldığı biçimler bakımından, hem yeni yeni oluşmakta olan silahlı devrimci harekete bir tepki, hem de bir cuntalar savaşı görünümünü sunar. Ama özünde, işçi sınıfının ve geniş kitlelerin mücadelesinin yükselişine karşı hakim sınıfların rejimin sınırlarını daraltma, 1961 Anayasası’nın sınıf mücadelesi sonucunda amaçlanmış olanın tersine bir sonuç vermesinden kaynaklanan ironiyi giderme yönünde başarısız kalmış bir girişimdir. Her ne kadar ücretleri ve tarımsal destek fiyatlarını geçici olarak düşürmüş, sola sert bir taarruzu örgütlemiş ve anayasanın bazı demokratik hükümlerini budamış olsa da, 12 Mart rejimi son tahlilde başarısız kalmıştır, çünkü yükselişi tersine çevirememiştir. İki yılda dört hükümet kurmak zorunda kalan askeri rejim, sonunda düzenli bir ricat uygulamak zorunda kalınca, kitle hareketi yeniden patlamış ve (zaten iç bölünmelerden dolayı zayıflamış olan TİP’in askeri rejim tarafından kapatılmış olduğu bir ortamda) CHP’yi yeni sözde sosyal demokrat kimliğiyle iktidara getirmiştir. Bu dönemde, 60’lı yılların mücadeleciler güçlerinden köylülük geri çekilmiş, buna karşılık kamu çalışanları, hekimler, mühendisler, mimarlar, eczacılar gibi kentsel katmanlar, sendika gibi dernekleri ya da meslek örgütleri aracılığıyla, işçi sınıfı çalışan ile ittifak içinde geniş mücadele cephesine katılmıştır. Aslında, 12 Mart rejimi kendisini izleyecek olan 12 Eylül rejiminin beceriksiz bir genel provası olarak görülmelidir. Hegel’in sözü bir kez daha doğrulanmış olmaktadır. Bir tarihsel olay burada da iki kez gerçekleşmiştir. Ama bu kez, birincisi komedi, ikincisi trajedi olmuştur!

1970’li yıllar 60’lı yıllardan da daha çalkantılı geçecektir. Bu onyılın arka planını, 1974-75 daralmasıyla başlayan dünya kapitalizminin krizi ile bağlantılı biçimde 1977 yılında patlak veren ekonomik kriz oluşturuyordu. Türkiye ekonomisinin bu krizinin temelinde iç pazara dönük sermaye birikiminin çelişkileri yatıyordu. Hemen hemen bütünüyle iç pazara dönük bir sanayi kesiminin yüksek bir korumacılık temelinde sermaye birikiminin ana eksen olduğu bir ekonomide, üretim birimlerinin ölçeği ve kullandığı teknoloji iç pazarın büyüklüğü tarafından belirlenen tahditlere tabidir. Göreli olarak küçük ölçekler ve standartlaşmış teknoloji kullanımı, emek üretkenliğinin artışına sınırlar getirir. Korumacılık olmasa bu üretim birimlerinin dünyadaki rakipleriyle rekabet etmesi mümkün değildir. Böylece, ekonomi, geleneksel tarım ve madencilik ürünlerinin ihracatı (ve turizm ve ülke dışında çalışan işçilerin yolladığı döviz gibi sınırlı etkisi olacak kalemler) dışında yeni döviz kazandırıcı faaliyetler yaratamaz. Bu yüzden, arı bir ithal ikamesi modeli, her ülkenin büyüklüğüne, doğal kaynaklarına, coğrafi konumuna vb. bağlı olarak değişen süreler sonunda, sınırlarına ulaşır. Türkiye söz konusu olduğunda, sermaye birikiminin bu tarz gelişmesinin sınırlarına iki önemli faktör katkıda bulunmuştur. Türkiye’de kapitalizmin tarihsel kuruluşunun sonucu olarak ortaya çıkan tarımın ekonomik

bakımdan zayıflığı ve çeşitli faktörler (işçi sınıfının kazanımları, jeostratejik konum vb.) dolayısıyla yabancı yatırım sermayesinin Türkiye ile karşılaştırılabilecek öteki ülkelere göre çok daha düşük seviyede yatırım yapmış olması. İşte, önceleri "ihracata dayalı kalkınma", daha sonra ise "küreselleşme" olarak anılan yeni strateji, burjuvazi tarafından sermaye birikiminin bu çelişkileri dolayısıyla benimsenmiştir.

Bu bağlamda, işçi sınıfının 1965-1977 arasında ücret düzeyleri, kıdem tazminatı ve herşeyden önemlisi DİSK'te cisimleşen örgütlülük düzeyi bakımından elde etmiş olduğu kazanım, yeni sermaye birikim stratejisi önünde bir engel olarak yükseliyordu. Yüksek ücretlerin 60'lı ve 70'li yılların ithal ikameci sermaye birikimi açısından pazar yaratma bakımından burjuvazinin lehine olduğu yolundaki oldukça yaygın iddia aslında yanlıştır. Burada bu sorunun teorik bir temelde ele alınması mümkün değil. Ama olayların somut ampirik tarzda incelenmesi dahi, 1960-80 döneminde işçi sınıfı ne kazanım elde ettiyse, bunları, hem burjuvazinin, hem de devletin gösterdiği kararlı direnci aşarak elde ettiğini gösteriyor. Deyim yerindeyse, bu dönemdeki bütün kazanımlar "aslanın ağzından" mücadeleyle koparılmıştır. Bunlar, kapitalist sistemin ya da burjuvazinin çıkarlarıyla uyuşsaydı, durum hiç kuşkusuz çok farklı olurdu. Öyleyse, genellikle söylendiği gibi, sermayenin açısından bakıldığında, ithal ikamesi döneminde ücretlerin bir maliyet unsuru olmanın yanısıra bir talep unsuru olduğu, oysa "ihracata dayalı kalkınma" stratejisi benimsendiği andan itibaren talep unsuru olarak önemini yitirdiği doğru değildir. İki dönem arasındaki fark, ücretlerin bir talep unsuru olmasıyla değil, kapitalist rekabetin yasalarıyla ilgilidir. İthal ikamesi döneminde yüksek gümrük duvarları ve başka önlemlerle uluslararası rekabetten korunmuş olan Türkiye burjuvazisi, "ihracata dayalı kalkınma" ile birlikte dünya piyasalarında, bir yandan kendinden çok daha gelişkin, çok daha büyük ölçekte üretim yapan, uluslararası pazarlama bakımından çok daha büyük olanaklara sahip emperyalist sermaye ile, bir yandan da askeri diktatörlükler altında örgütsüz, düşük ücretlerle çalışan bir işçi sınıfını sömüren başka ülkelerin sermayesiyle rekabet etmek zorundadır. İşte ücretler ve haklar bunun için "ihracata dayalı kalkınma" döneminde, burjuvazi açısından ithal ikameci denilen dönemden daha büyük bir engel olarak yükselir.

12 Eylül'ün koşullarının örtülü bir iç savaş dönemi tarafından hazırlandığı, o dönemi yaşamamış olan gençler tarafından dahi biliniyor. Burada vurgulanması gereken iki nokta vardır. Birincisi, faşist hareket tarafından bütün 70'li yıllar boyunca sola ve işçi hareketine karşı verilen mücadele, 12 Eylül ile birlikte askeri cunta tarafından üstlenildiği içindir ki faşist hareket sistem açısından bir dönem boyunca gereksiz hale gelmiştir. Hareketin kendisinin hapiste, fikirlerinin ise iktidarda olduğu yolundaki özdeyiş bu durumu mükemmelen ifade etmektedir. Yani 12 Eylül ile birlikte, hakim sınıfların yükselen sınıf mücadelesini bastırma yöntemleri değişmiştir. İkincisi, burjuvazinin yükselen sınıf mücadelesi karşısında siyasi olarak, biri sözde sosyal demokratlaşmış

CHP, öteki ise Milliyetçi Cephe etrafında iki kampa bölünmüş olması, burjuvazinin parlamenter güçlerini tam bir felç durumuna sokmuştu. 12 Eylül darbesi, burjuvazinin işçi sınıfına ve emekçilere karşı birleşik cephesini TSK'nın silahlı gücüyle tesis etmiştir.

4. Finans kapitalin yükselişi ve neoliberalizm dönemi (1980-2000)

12 Eylül darbesiyle kurulan askeri rejimin temel hedefi, işçi sınıfının sınıf mücadelecisi örgütlülüğünü ve sosyalist hareketi ezmek ve işçi sınıfını geride kalan iki onyıllık boyunca zorlu mücadelelerle elde etmiş olduğu kazanımlardan yoksun bırakmaktır. Kendisinden kısa süre önce, 24 Ocak 1980 tedbirleriyle temeli atılmış olan, kapitalist dünya pazarıyla derinden bütünleşmeyi hedefleyen neoliberal yönelişle birlikte, 12 Eylül'ün tarihsel anlamı, Türkiye ekonomisini ve politik ve hukuki üstyapıyı sermaye birikiminin bu yeni patikası için hazır hale getirmektir. Bu yeni yönelişin önkoşulu, yukarıda anlatılan nedenlerle, kapitalizmin iki ana sınıfı arasındaki güç dengesini burjuvazinin lehine radikal biçimde yeniden kurmaktır. Askeri diktatörlüğün başarılı biçimde gerçekleştirdiği misyon bu olmuştur.

12 Eylül'ün sicili saydamdır. Aynen 12 Mart'ın başbakanı Nihat Erim'in "sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi geçti" sözüyle o müdahalenin amacını anlattığı gibi, 12 Eylül cuntasının başı Kenan Evren de, daha darbenin ilk günlerinde bir şef garsonun genelkurmay başkanından daha yüksek ücret alıyor olmasından şikayet ederek darbenin ardındaki dinamizi ortaya koymuştur. İşçi sınıfının kazanımlarını ortadan kaldırmak için DİSK'e hücum edilmiş, yöneticileri yıllarca hapiste tutulmuş, konfederasyonun 90'lı yılların başına kadar çalışmasına izin verilmemiştir. Yüzbinlerce sendikacı ve solcu göz altında işkence görmüş, onbinlercesi uzun hapis cezalarına çarptırılmış, binlercesi en temel hakları için defalarca açlık grevlerine gitmek zorunda kalmış, yüzlercesi içeride ya da dışarıda katledilmiş, onlarca insan idam edilmiştir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın tanıdığı demokratik hak ve özgürlükleri geri almış, yeni çalışma yasaları işçi sınıfının mücadelesini kısıtlayarak bağlamayı hedef edinmiştir.

Ortaya çıkan sonuçlar da aynı derecede berraktır. 1980'li yıllar boyunca ücretler, grev ve toplu sözleşme haklarının tanındığı yıl olan 1963 düzeyine düşmüş ve uzun süre orada kalmıştır. 15-16 Haziran olaylarına yol açan yaşamın getirdiği kısıtlamalardan daha da sert hükümler yeni çalışma yasalarında yer almıştır. Toplu sözleşmelerde bağitlanabilecek kıdem tazminatlarına bir tavan konulmuştur. 1970'li yıllarda DİSK öncülüğünde bütün toplumsal hareketin mücadelesi ile kapatılan Devlet Güvenlik Mahkemeleri yeniden tesis edilmiştir. Herşey, sanki askeri yönetim, 1970'li yıllarda işçi sınıfının kazanmış olduğu kısmi zaferlerin (15-16 Haziran, kıdem tazminatı, DGM vb.) intikamını alıyormuş gibi gelişmiştir!

Tabii, Türkiye'de askeri müdahalelerin sıklığı ve sürekliliğinin nedenleri açısından, burjuvazinin askeri

yönetime karşı tavrı da çok önemlidir. Burada da durum saydamdır. Bütün işveren örgütleri, burjuvazinin bütün aydınları, sözcüleri, ideologları, hatta rejimin ilk döneminde, kendileri iktidardan edilmiş burjuva partileri dahi, askeri rejimi, hem içeride aldığı tedbirler bakımından, hem de Avrupa'dan yavaş yavaş yükselen eleştiriler karşısında desteklemiştir. Vehbi Koç'un, askeri yönetimi DİSK'e ve öteki "yıkıcı unsurlar"a karşı kışkırtmayı hedefleyen mektubu artık ünlüdür. Anayasa ve çalışma yasaları geçtikten sonra, TİSK'in o günkü başkanı Halit Narin'in sarfettiği sözler ise 12 Eylül'ün sınıfsal karakterini sayfalarca tahlilden daha iyi vermektedir: "Bugüne kadar hep işçiler güldü; şimdi sıra bizde."

12 Eylül'ü izleyen dönem, aynen 27 Mayıs sonrasının sanayi burjuvazisinin iktidara yükselmesine tanık olduğu gibi, yeni bir sermaye diliminin, finans kapitalin ekonomik, toplumsal ve politik iktidarını pekiştirmesine sahne olmuştur. 1960'lı ve 70'li yıllarda başlayan, ama ancak 1980'li yıllarda olgun biçimine kavuşan bir süreç içinde, sanayi burjuvazisinin tekeli katmanı, kendini, klasik Marksist anlamda (yani para sermaye ile üretken sermayenin içiçe geçmesi ve kaynaşması, sermayenin her türlü işlevini birden üstlenen yeni dev grupların ortaya çıkması anlamında) finans kapitale dönüştürmeyi başarmıştır. Burjuvazinin bu yeni yönetici katmanının benimsediği karakteristik kurumsal biçim holding şirketidir. Holdingler, imalat sanayiinin çok farklı dallarından bankacılık ve sigortacılığa, inşaat ve taahhüt şirketlerinden perakende ve dış ticarete kadar uzanan faaliyetleriyle ve dev boyutlarıyla ekonomiye hakim olmuşlar, spordan kültür hayatına, medyadan üniversitelere toplumsal hayatın hemen hemen bütün hücrelerine sızmışlardır. Bu açıdan, 1960-80 döneminde Türkiye burjuvazisinin hakim dilimi olan arı anlamda sanayi burjuvazisi bugün ikinci plana düşmüştür. Artık burjuvazinin en önemli örgütü, İstanbul Sanayi Odası (İSO) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ya da Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) değil, bütün toplumun gayet iyi bildiği gibi, 70'li yılların sonundan itibaren hükümetlerin politika seçişlerinden en önemli rolü oynamaya başlayan TUSİAD'dır.

12 Eylül'ü izleyen iki on yıl, yeni sermaye birikim stratejisinin adım adım uygulamaya konulmasına tanık oldu. Türkiye uluslararası burjuvazinin dünya çapında tedricen benimsediği neoliberal yönelişi erken bir aşamada, henüz "küreselleşme" retoriği arşı alayı sarmadan önce uygulamaya sokmuştu. Pinochet Şilisi gibi bir takım deney tahtaları dışında, neoliberalizm ilk büyük atılımını, Thatcher'la birlikte 1979'dan itibaren İngiltere'de ve Reagan'la birlikte 1981'den itibaren Amerika'da yapıyordu. Özal'ın 24 Ocak 1980 kararlarının bu iki yılın arasına yerleşmiş olması sembolik bir anlamla yüklüdür. Ne var ki, bu erken girişe rağmen Türkiye burjuvazisi, kendisine rakip durumda olan yarı-sanayileşmiş, emperyalizme bağımlı kapitalist ülkelerin önemli bir bölümüne göre neoliberal programın gereklerini yerine getirmede belirli bir gecikme yaşayacaktır. Bilindiği gibi neoliberal program dört temel ayak üzerinde yükselir:

kuralsızlaştırma/deregülasyon yoluyla devletin piyasanın işleyişi üzerinde sermaye birikiminin mantığına ters düşen müdahalelerinin azaltılması, üretim alanında devlet faaliyetini asgariye indirme amacıyla özelleştirme, sosyal hizmetlerin (sağlık, eğitim, emeklilik, konut vb.) işçi sınıfı ve emekçilerin direnme gücünü arttırmasını engellemek için bunların ticarileştirilmesi ya da özelleştirilmesi, nihayet esnekleştirme ve sendikasılaştırma. Bunlardan birincisi konusunda Türkiye burjuvazisi 80'li yıllarda, 1989 konvertibilite kararıyla doruğuna ulaşan hızlı adımlar atmaya başlamıştır. Ne var ki, başka şeylerin yanısıra, tarımsal sübvansiyonun ciddi biçimde kısıtlanması bir türlü gerçekleşmemiştir, ancak önümüzdeki yıl "doğrudan gelir desteği" ile yaygınlaşması planlanmaktadır. Özelleştirme programı ancak 1995'den sonra hızlanmıştır, ama birçok alanda (en başta Türk Telekom, THY, Tekel olmak üzere) amaçlara hala ulaşamamıştır. Sağlık ve eğitim gibi alanlarda, burjuvazi, hem devlet harcamalarını büyük ölçüde kısarak, hem de kamu kesimine paralel bir özel sektörün gelişmesinin önünü açarak belirli başarılar elde etmiştir. Ama SSK'ya vurulan bütün darbelere rağmen, emeklilik alanında istenen sonuca henüz ulaşamamış, özellikle de "bireysel emeklilik" olarak anılan program sağlam temellere kavuşturulamamıştır. Nihayet, sendikasılaştırma, hem özelleştirmeler, hem de işyeri düzeyinde uygulanan yalın üretim teknikleri sayesinde hızlandırılmakla birlikte, bir dizi işçi kazanımının, işgücü piyasasının bütünüyle esnekleşmesini sağlayacak tarzda yasalardan ayıklanması hedefi hala erinilmesi gereken bir hedef olarak burjuvazinin önünde durmaktadır.

Burjuvazinin, 1980'li yıllarda askeri yönetim ve onu izleyen neredeyse tek partili ANAP dönemlerinde programın uygulanmasında kendi açısından sağladığı başarıya karşılık, 90'lı yıllarda sürekli olarak tökezlemesinin elbette çok önemli nedenleri vardır. Bu yazı çerçevesinde son yirmi yılın karmaşık politik tarihinin bütün unsurlarını ele almak mümkün değil, ama neoliberal programın daha hızlı ve pürüzsüz tarzda uygulanmasının önünde engel olarak yükselen üç ana faktöre (önem sırasından bağımsız biçimde) kısaca değinmek gereklidir.

Birincisi, 1980'li yılların sonundan itibaren yeniden canlanan sınıf mücadelesi, hiç olmazsa 1995'e kadar burjuvazinin neoliberal önlemleri uygulamaya koymasının önünde ciddi bir engel olarak yükselmiştir. 1980'li yılların başlarındaki ağır baskının travması altında uzun bir süre boyunca durgun kalan işçi hareketi, 80'li yılların sonunda güçlü bir yükseliş göstermiştir. 1989 Bahar Eylemlerinde sokağa çıkan yaklaşık bir milyon işçi, 12 Eylül'ün kitle hareketlerine getirdiği kısıtlama ve engelleri ayaklarıyla çiğneyerek, mücadelenin her koşul altında kendine uygun bir mecra yaratabileceğini kanıtlamıştır. 1990-91 Zonguldak grev ve yürüyüşü, başarıya ulaşmasa dahi, işçi hareketinin politize olmasına yol açmış ("Çankaya'nın şışmanı, işçilerin düşmanı"), kendinden sonraki bir dizi başarılı eylemin de (Paşabahçe, Erdemir vb.) esin kaynağı olmuştur. Kamu çalışanlarının bütün 90'lı yıllar boyunca verdiği mücadele, ciddi sınırlarına rağmen, proletaryanın bu dönemdeki en mücadeleci örgütü olan KESK'i

doğurmuştur. İşçi hareketindeki bu yükseliş, 1991 seçimlerinin sonucunu etkileyerek, 1995'te Çiller hükümetini sarsarak ve daha sonra Çiller'in bir azınlık hükümeti kurmasını olanaksız kılarak, burjuvazinin neoliberal programını rahatça ve pürüzsüz biçimde uygulamaya koymasını önlemiştir. Bu yükseliş, 90'lı yılların ikinci yarısında, özellikle Susurluk vesilesiyle bir dizi sendika, meslek örgütü (TMMOB, TTB, TEB vb.) ve sol partinin bir araya gelmesiyle, 70'li yıllardaki mücadele cephesini andıran bir yapılanmanın önkoşullarını yaratmış ve daha sonra Emek Platformu'nun kurulmasını olanaklı kılmış olsa da, 90'lı yılların ikinci yarısı mücadeleler açısından (24 Temmuz 1999 eylemi gibi istisnalar dışında) çok sönük geçmiştir. Burada 12 Eylül'ün DİSK'e ve sola vurduğu darbenin bu hareketlerde bir ideolojik ve politik çözülmeye yol açmış olmasının, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının solda yarattığı krizle birleşmesi temel etkenler olarak düşünülmelidir. Bu nedenlerden dolayı, işçi sınıfında ve öteki emekçi ve çalışan kitlelerde defalarca ortaya çıkan canlanma, kendine ne sendikal ne de politik alanlarda örgütsel bir çıkış bulamadığı için her defasında saman alevi gibi sönmüştür. Oysa Türkiye bu dönemde en az üç defa, büyük emekçi kitlelerinin gözünde bütün sistemin sorgulandığı, devletin kendisinin hedef alındığı dönüm noktalarından geçmiştir: 1996-97 Susurluk olayı, 1999 depremi ve 2001 ekonomik krizi. Ama ne sendikal hareket, ne de sol, kitlelerde doğan büyük öfkeyi, yükselen bir mücadeleye kanalize edecek cüreti ve mecali kendinde bulamamıştır.

Bu dönemin burjuvazinin hareket alanını kısıtlayan bir ikinci gelişmesi elbette Kürt sorunu ve savaştır. Ekonomik düzeyde, savaş devletin kaynaklarını devasa boyutlarda yutmuştur: bugün bütün resmi açıklamalarda onbeş yıllık savaşın maliyeti en az 200 milyar dolar düzeyinde verilmektedir. Yani Türkiye'nin toplam kamu borcundan fazla! Politik düzeyde, Kürt sorunu 1984'ten 1999'a bütün bir döneme damgasını vurmuş, ardı ardına gelen hükümetlerin enerjisini tüketmiş, iktidarları hızla yıpratmış, giderek hükümetlerin ömrünü kısaltmış, siyasi partileri başarısızlığa iterek (birazdan değinilecek başka faktörlerin yanısıra) burjuvazinin partilerinin sürekli daha küçük parçalara bölünmesine yol açmıştır. Bugün Türkiye'de en az iki sözde liberal sağ parti, iki sözde sosyal demokrat parti, en az iki faşist parti mevcuttur. Burjuvazinin ana akımlarından bütünlüğünü uzun süre koruyabilen meşruiyetçi İslamcı akım da nihayet ikiye bölünmüştür. Yani burjuvazinin politik güçleri aşırı bir bölünme, hatta atomizasyon içindedir. Bu atomizasyonun ürünü olan koalisyon hükümetleri, tutarsız programları ve iç çelişkileriyle, neoliberal programı hızlı biçimde uygulama yeteneğinden yoksun kalmıştır.

Burjuvazinin güçleri politik düzeyde genel olarak bölünmüştür, ama bu bölünmenin toplumsal düzeye kadar indiği, gerçek bir çatlak ya da kırılma halini aldığı bir boyutu da vardır: burjuvazinin laik-Batıcı kanadı ile İslamcı kanadı arasındaki bölünme. Bu konu son dönemde son derece hassas olduğu için daha baştan iki noktanın birbirinden dikkatli biçimde ayrıştırılması gerekir:

toplumun büyük kesimlerinin laiklik/İslamcılık ayrımı konusundaki seçişleri arasındaki farklılık ile burjuvazinin iki büyük diliminin ekonomik ve politik seçişleri arasındaki çatışma, aradaki bütün ince bağlara rağmen, farklı karakterde ayrışmalardır. Toplumun büyük bölümü için, laik/İslamcı tartışması bir hayat tarzı tartışmasıdır: kadınların toplumsal statüsü, eğitimin niteliği, hangi kültürel akımlara öncelik verileceği, günlük hayatta insani ilişkiler ve bir dizi başka konu, bu tartışmada temel anlaşmazlık konularıdır. Bu tartışma son tahlilde bir uygarlık seçimi üzerinedir. Buna karşılık, burjuvazinin laik-Batıcı kanadı ile İslamcı kanadı ve bunların politik temsilcileri arasında süregiden tartışma, esas olarak ekonomik ve politik seçişlerle ilgilidir. Laik-Batıcı büyük burjuvazi, emperyalist Batı ile ekonomik bütünleşmeyi hedefleyen, buna uygun olarak da uluslararası alanda Batı'yla (ABD ve AB ile) ittifaka dayanan bir yönelişi sürdürmeyi savunurken, İslamcı kanat (en azından son dönemde köşeye sıkıştırılana kadar) İslam dünyasına yönelik bir ekonomik bütünleşmeye ve uluslararası politikada bir İslami devletler ittifakına dayanan bir dış politika geliştirme peşindedir. Elbette, bu farklı seçişlerin temelinde de, iki kanadın, devlet desteği, pazar, kredi vb. alanlardaki mücadelesi yatmaktadır. Hakimiyeti elinde bulunduran ve buna dayanarak bütün bu alanlarda büyük avantajlara sahip olan laik-Batıcı sermaye kanadı iken, İslamcı kanadın karakteri hareketin ilk ortaya çıktığı 1970'li yıllardan bugüne değişmiştir. Bugün sadece laik-Batıcı kanatta değil, İslamcı kanatta da yönetici güç finans kapitaldir. Burjuvazinin bu iki kanadı, kitleler içindeki farklılıkları da kullanarak, işçi ve emekçi sınıfların farklı bölümlerini bu bölünmede yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Ama bu, mücadelenin özünde finans kapitalin iki kanadı arasında bir mücadele olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

1990'lı yılların ilk yarısında İslami hareket göz kamaştırıcı bir hızla yükselirken laik-Batıcı kanadın temsilciliğini üstlenmiş politik partilerin birbirleriyle düşmanlaşacak kadar bölünmüş olması, Türkiye'de laik-Batıcı burjuva çizgisinin en güvenilir gücü olan TSK'yı bir kez daha harekete geçirdi. 28 Şubat 1997 MGK kararları, askeri kanadın önerileri yerine getirilmediği takdirde "yaptırım" uygulama tehdidini içerdiği için, kelimenin sözlük anlamında bile bir "muhtıra" idi. Muhtırayı izleyen aylarda da, TSK'nın doğrudan ve "silahsız kuvvetler" aracılığıyla uyguladığı basınç, Refahiyül hükümetinin normal demokratik prosedürün bütünüyle dışında, askeri basınç altında düşürülmesine yol açacaktı. Basıncın bir aşamada yakın bir darbe tehdidinde dönüştüğü ise, o dönemin çeşitli politik aktörlerinin açıklamaları ile az çok kesinlik kazanmış bulunuyor. Öyleyse, 28 Şubat, ordunun kırk yıl içinde politik hayata dördüncü müdahalesi olarak tescil edilmelidir.

Bir kez daha burjuvazinin ve müttefiklerinin, bu son derece incelikli biçimde hazırlanmış olan bu son askeri operasyona karşı nasıl bir tavır aldığına bakmak yararlı olacaktır. Bu kez, burjuvazinin örgütlerinin ve politik temsilcilerinin silahlı kuvvetlere verdiği desteğe ilişkin kanıt

göstermek bile gereksiz duruyor. Çünkü, 28 Şubat'ın temel taktiği zaten "silahsız kuvvetler" in seferber edilmesine dayanıyordu. Bu "silahsız kuvvetler" in en önemli temsilcilerinden "Sivil İnisiyatif" içinde burjuvazinin en yaygın olarak örgütlenmiş olan iki kuruluşu (TİSK ve TOBB) yer alıyordu. TÜSİAD ise daha düşük profilli bir yaklaşım sergiledi, ama hiçbir an silahlı kuvvetlerin bütün demokratik kurallara aykırı biçimde hükümet düşürme faaliyetine girişmesine karşı çıkmadı. Aynı şey, burjuvazinin politik temsilcileri için de geçerlidir. İki örnek verelim. Bugün AB taraftarlığının prim yapacağı hesabıyla "liberal demokrat" rolüne soyunmuş olan Mesut Yılmaz, 1997'de 28 Şubat'ın kendine sunduğu başbakanlığı şevkle yürüttü. "Sosyal demokrat" Deniz Baykal ise ordunun bir demokratik baskı grubu gibi hareket ettiği türünden orijinal katkılarla 28 Şubat'ın en ateşli savunucuları arasında yer aldı.

Kısacası, 28 Şubat, burjuvazinin iki kanadı arasındaki çatışmayı, Türkiye'nin Batı ile bütünleşmesini arzu eden laik-Batıcı kanat lehine çözmek üzere yapılmış bir askeri müdahaledir. Aynı zamanda, burjuvazinin laik-Batıcı/İslamcı kanatlar arasında ve daha öteye bölünmüşlüğüne yarattığı olumsuz ortamda uygulamaya sokulamayan neoliberal önlemlerin derhal uygulamaya konulması için de çaba göstermiştir. 2000 İMF programı da, bütün büyük işçi grevlerinin "erteleme" adıyla yasaklanması da bu çabanın ürünüdür.

Sonuç

Dört yıl önce toplumun çok geniş kesimleri, laiklik ve ilerçilik adına silahlı kuvvetlerin politik hayata müdahalesine desteğini bu kadar gizlisi saklısı olmadan verdiği göre, 2000 Kasımından beri bir "teknokratlar hükümeti" nin açık açık savunulmasına şaşırılmamak gerekir. Bu gelişmelerle birlikte, toplumsal pratik bir teorik ve ideolojik tartışmayı kesin biçimde çözmüş olmaktadır. En azından 1980 darbesinden itibaren yaygın biçimde savunulan sivil toplumcu tez, Türkiye'deki askeri müdahalelerin temelinde, Osmanlı'nın yönetim geleneklerini devralarak Kemalist bir kılık içinde yeniden

üreten silahlı kuvvetlerin ideolojisinin esas etken olduğunu, bu müdahalelerin toplumun büyük kesimlerinin isteğine, hatta burjuvazinin tercihlerine aykırı olduğunu, onlara rağmen yapıldığını ileri sürüyor. Toplumsal pratik bu teze ağır bir darbe vurmuştur.

Bu yazıda sergilenen çerçeve, aslında 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinin de burjuvazinin (en azından bazı kanatlarının) ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirildiğini ve bu sınıf (ya da sözkonusu kanatlar) tarafından desteklendiğini ortaya koymayı amaçlıyordu. Yine de bu ilk üç vakada askeri müdahale toplum içinde bu kadar açık, bu kadar cüretkar biçimde savunulmuyordu; deyim yerindeyse, askeri yönetime açık davetiye çıkartılmıyordu. 1997'de 28 Şubat muhtırasında, destek kamusal ve açıktı, ama hiç olmazsa "silahsız kuvvetler" e çağrı çıkaran ordunun kendisi idi. Dört yıl sonra, ekonomik kriz karşısında bu sıra da değişmiştir. "Teknokratlar hükümeti" ya da "ara rejim" çağrıları artık burjuvazinin sözcülerinin kendi inisiyatifi ile yapılıyor. Hatta ortada daha da çarpıcı bir durum vardır. Şubat 2001 mali çöküntüsü sonrası "ara rejim" çağrıları sıklıkla bahar aylarında MGK bir açıklama yaparak sorunların demokratik çerçeve içinde çözülmesi gerektiğini vurguladı. Yani askeri kanat "ara rejim" davetiyesini (elbette şimdilik) reddediyordu. Buna rağmen, Temmuz ayında üçüncü mali çöküntü ufukta görününce "sivil toplum" bir kez daha orduyu yönetime müdahale etmesi ve sorunları İMF paketi doğrultusunda çözmesi için göreve çağırıyor.

Burada çok açık gerçekleri çıplak olarak görüyoruz. Türkiye burjuvazisi, cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi, bir kez daha, kendi zaaflarından doğan sorunların çözüme kavuşturulması için askeri yardıma çağırıyor. Öyleyse, AB konusunda ne düşünürsek düşünelim, Türkiye burjuvazisinin 20. yüzyıldan (ama Osmanlı'dan değil) devraldığı mirasın sahip çıkılacak bir yanı yok. Öncelikle işçi sınıfının, öteki emekçilerin ve ezilenlerin harekete geçmesidir ki, bu lanetli mirasın reddedilmesiyle sonuçlanabilecektir.